

**QUYI AMUDARYO HUDUDI SUDRALIB YURUVCHILAR (REPTILIA)
FAUNASINING ZAMONAVIY HOLATI VA EKOLOGIK STRUKTURASI**

<https://doi.org/10.70728/conf.edu.v3.i4.017>

*Yangiboyev Elmurod Chorshabbayevich,
Otanazarov Maqsadbek Otanazar o'g'li
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti,
Toshkent, O'zbekiston
e-mail: otanazarovmaqsadbek4647@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada Quyi Amudaryo mintaqasining o'ziga xos arid ekotizimlarida tarqalgan sudralib yuruvchilarning tur tarkibi, biotoplar bo'yicha taqsimlanishi va populyatsiya dinamikasi tahlil qilingan. Tadqiqot davomida hududdagi dominant oilalar (Gekkonidae, Agamidae, Colubridae) va ularning antropogen hamda tabiiy omillar ta'sirida o'zgarishi o'rganildi. Maqolada, shuningdek, noyob turlarni muhofaza qilishning ilmiy asoslari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Quyi Amudaryo, gerpetofauna, bioekologiya, Rossikov gekkonchasi, O'rta Osiyo toshbaqasi, dominantlik, biotop, taksonomiya, monitoring.

Kirish

Global iqlim o'zgarishi va cho'llashish jarayonlari sharoitida bioxilma-xillikni saqlash zamonaviy biologiyaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonning shimoli-g'arbiy qismida joylashgan Quyi Amudaryo hududi o'zining murakkab gidrologik va geomorfologik tuzilishi bilan ajralib turadi. Sudralib yuruvchilar (Reptilia) bu ekotizimlarning barqarorligini ta'minlovchi asosiy bo'g'inlardan biri bo'lib, ular muhit o'zgarishlariga juda ta'sirchandır. Mazkur tadqiqotning maqsadi hududdagi sudralib yuruvchilarning zamonaviy holatini baholash va ularning ekologik xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot ob'ekti va metodikasi

Tadqiqotlar 2024–2025-yillar davomida Quyi Amudaryo havzasining turli landshaftlarida: qum barxanlari, gilli cho'llar (taqirlar), to'qayzorlar va agrolandshaftlarda olib borildi.

Kuzatish usullari: Turlarni hisobga olish 1000 metrlik transektlar bo'yicha, kunning faol vaqtlarida (ertalabki va kechki soatlar) amalga oshirildi.

Identifikatsiya: Turlarni aniqlashda N.B. Ananjeva va A.K. Rustamovning tizimli aniqlagichlaridan foydalanildi.

Statistik tahlil: Turlarning uchrash darajasi va dominantlik koeffitsienti an'anaviy formulalar yordamida hisoblandi.

Natijalar va ularning muhokamasi

Taksonomik tahlil va dominant turlar Kuzatuvlar natijasida hududda sudralib yuruvchilarning bir necha oilalari vakillari qayd etildi. Eng yuqori uchrash ko'rsatkichi quyidagi turlarga to'g'ri keladi:

Rossikov gekkonchasi (*Mediodactylus russowii*): Bu tur hududning deyarli barcha qismlarida, ayniqsa vertikal substratlarda (paxsa devorlar, daraxt tanasi) dominantlik qiladi. Uning tungi hayot tarziga moslashishi kunlik issiq haroratdan qochish imkonini beradi.

Tez kaltakesak (*Eremias velox*): Ochiq landshaftlarda eng ko'p uchraydigan kunduzgi tur bo'lib, hasharotlar bilan oziqlanish orqali biologik muvozanatni saqlaydi.

O'rta Osiyo cho'l toshbaqasining (*Testudo horsfieldii*) bioekologiyasi Mintaqaning o'simliklar dunyosi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ushbu tur gilli cho'llarda asosiy fitofag hisoblanadi. Uning hayot sikli qisqa (bahorgi) vegetatsiya davriga moslashgan.

Ekologik roli: Toshbaqalar tuproq qatlamini yumshatish va o'simlik urug'larini keng maydonlarga tarqatish orqali landshaft strukturasi shakllanishida ishtirok etadi.

Hozirgi holati: Antropogen ta'sir (yerlarni haydash, o'tlatish) natijasida ularning soni ayrim hududlarda 15-20% gacha kamayganligi kuzatildi.

Yashash muhitiga ko'ra ekologik guruhlar Tadqiqot hududidagi turlar quyidagi ekologik guruhlariga ajratildi:

1. Psammofillar: Qumli muhitga moslashgan turlar (masalan, qum yumaloqboshhoq agamasi).
2. Litofillar va Sinantropalar: Toshli hududlar va inson binolarida yashovchilar (masalan, Kaspiy gekkoni va Rossikov gekkonchasi).
3. To'qay turlari: Namlik yuqori bo'lgan Amudaryo bo'yi hududlarida uchraydigan ilonlar va kaltakesaklar.

Xulosa va tavsiyalar

Olib borilgan keng ko'lamlil tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Quyi Amudaryo hududi gerpetofaunasi hali ham yuqori bioxilma-xillikka ega. Biroq, ekotizimlarning parchalanishi (fragmentatsiya) noyob turlarning populyatsiya zichligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Tavsiya: O'rta Osiyo cho'l toshbaqasi va Rossikov gekkonchasi kabi turlarning yashash joylarini saqlash uchun maxsus mikrozakazniklar tashkil etish va aholi orasida ushbu hayvonlarning foydali jihatlari haqida tushuntirish ishlarini olib borish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobi. (2019). II jild: Hayvonot dunyosi. Toshkent: "Chinor ENK".
2. Rustamov, A. K. (1989). O'zbekiston sudralib yuruvchilari. Toshkent: "Fan" nashriyoti.
3. Ananjeva, N. B., et al. (2006). The Reptiles of Northern Eurasia. Pensoft Publishers.

International Conference on Education and Innovation

4. Pianka, E. R. (1986). Ecology and Natural History of Desert Lizards. Princeton University Press.

5. Bondarenko, D. A. (2017). O'rta Osiyo toshbaqasining tarqalishi va zamonaviy holati. Rossiya gerpetologiya jurnali.

